

Luboš Jiráň, *Die Messer in Böhmen*, „Prähistorische Bronzefunde”, Abteilung VII, Band 5, Stuttgart 2002, 88 stron + 41 tablic.

Seria PBF należy do kategorii wydawnictw, których głównym założeniem jest prezentowanie opracowań poświęconych wybranym kategoriom zabytków archeologicznych z okresu epoki brązu i wczesnej

epoki żelaza, a ściślej ujmując, ich typologii i zasięgowi czasowo-przestrzennemu w obrębie poszczególnych regionów Europy, a także funkcji użytkowej, jaką spełniały wybrane przedmioty metalowe.

Seria „Prähistorische Bronzefunde” ma ściśle określony schemat prezentacji materiałów źródłowych, co budzi wiele kontrowersji wśród badaczy epoki brązu. Z jednej strony, dostrzega się potrzebę publikowania katalogów przedmiotów brązowych z różnych regionów europejskich, ich systematyki w sensie typologicznym i funkcjonalnym, a także rozpiętości chronologicznej i terytorialnej. Staje się to bowiem punktem wyjścia dla dalszych rozważań w zakresie tej tematyki, ale również w znacznie szerszym ujęciu, mianowicie przy analizowaniu ogólnych problemów epoki brązu, gdzie tego typu monografie są bardzo pomocne.

Z drugiej strony, pojawiają się opinie krytyczne, dotyczące zbyt pobieżnego ujęcia tematu, które narzuca przyjęty dla serii PBF schemat, a mianowicie ograniczanie się do analizy zabytków w dosyć wąskim zakresie chronologiczno-terytorialnym, pomijając aspekty złożonych procesów przemian kulturowych na przestrzeni epoki brązu, którym te przedmioty również ulegały.

Praca Luboša Jiráňna, poświęcona problematyce noży z terenu Czech, ukazała się w kolejnym tomie serii PBF i poszerza grupę monografii tej kategorii zabytków, które zostały opracowane dla Moraw, Italii, północno-zachodnich Niemiec (rejon Hamburga, Szlezwik-Holsztyn i Dolna Saksonia) oraz Polski¹.

Układ opracowania jest zgodny z normami przyjętymi dla serii „Prähistorische Bronzefunde”. Publikacja liczy 88 stron tekstu oraz 41 tablic.

Pracę otwiera szerokie wprowadzenie, będące jednocześnie podsumowaniem analizowanej kategorii wyrobów brązowych, w którym autor przedstawił ogólne wnioski dotyczące zasad podziału typologicznego noży z terenu Czech, ornamentyki, różnicowania pod względem chronologicznym oraz terytorialnym, kontekstu występowania poszczególnych typów, a także ich ilościowego natężenia w poszczególnych regionach Czech, biorąc

przy tym pod uwagę różnicowanie chronologiczne, przynależność kulturową i kontekst występowania. Sporo miejsca w tej części pracy poświęcono również zagadnieniu produkcji odlewniczej noży, a także stanowi dotychczasowej bazy źródłowej w zakresie interesującej autora tematyki.

Klasyfikacja noży z terenu Czech przeprowadzona została w oparciu o dwa zasadnicze kryteria: sposób ukształtowania uchwytu (rękojeści) noża oraz kształt ostrza (klingi), przy czym pierwszorzędne znaczenie miał kształt rękojeści. Na podstawie tej cechy wyróżniono 8 grup noży, do których należą kolejno: noże z pełną rękojeścią, noże z rękojeścią spłaszczoną, noże z językową rękojeścią, noże z ramową rękojeścią, noże z kolcem, noże z uchwytem haczykowatym oraz noże z rękojeścią w kształcie tulejki i noże nietypowe, tworzące ostatnią grupę.

W obrębie każdej z wyżej wymienionych grup wyróżniono typy oraz ich odmiany. Autor omawianej pracy podkreśla jednak, iż niektóre z typów noży występujących w Czechach, a znane z wcześniejszej, dotyczącej innych regionów Europy, literatury, zostały jedynie włączone do całościowego podziału². Pozostałe wyróżniono między innymi na podstawie występowania i liczby nitów do przy mocowania okładzin rękojeści noża, przekroju rękojeści i klingi, a także występowania lub braku dekoracji w postaci ornamentu rytego lub plastycznego zdobienia rękojeści zgrubieniami czy żeberkami. Najczęściej spotykane motywy ornamentacyjne noży to wątki złożone z poprzecznych nacięć, jodełek, półkoli, podłużnie biegnących nakłuc czy też krzyżyków. Ornamentem pokrywano przeważnie powierzchnię rękojeści albo grzbiet klingi, ale niekiedy też całą klingę. Interesująca jest zbieżność wątków ornamentacyjnych występujących na nożach z tymi, które zdobią również inne wyroby metalowe, na przykład ozdoby. W omawianej pracy jednak kwestia ornamentyki, jak podkreśla autor, została potraktowana bardzo ogólnie, gdyż jest to szerokie zagadnienie, które wymagałoby osobnego opracowania.

Na dużą uwagę zasługuje, przedstawiona w formie tabelarycznej, analiza statystyczna, któ-

¹ J. Říhovsky, *Die Messer in Mähren und Ostalpengebiet*, PBF VII,1, München 1972, V. Bianco Peroni, *Die Messer in Italien*, München 1976, P. Prüssing, *Die Messer im nördlichen Westdeutschland, Schlezwig-Holstein, Hamburg und Niedersachsen*, München 1982, M. Gedl, *Die Messer in Polen*, München 1984.

² J. Říhovsky, op.cit.

ra, jest podstawą do dalszych rozważań na temat zróżnicowania noży w sensie chronologicznym i terytorialnym.

W pierwszej kolejności autor brał pod uwagę wszystkie 327 egzemplarzy zabytków, bez względu na podział typologiczny, które poddał analizie w zakresie natężenia ilościowego w poszczególnych częściach Czech, z uwzględnieniem kontekstu występowania (tabela 1), przynależności kulturowej (tabela 2) oraz rozprzestrzenienia czasowo-przestrzennego (tabela 3). Jak wynika z jego obserwacji, największe skupiska noży znane są z terenu północnych i środkowych Czech, gdzie występowały głównie jako znaleziska luźne i w znacznie mniejszym stopniu w skarbach. Na osadach noże spotykane były stosunkowo rzadko, w odróżnieniu od cmentarzysk. Dotyczy to głównie stanowisk na terenie środkowych i północnych Czech. Duże skupiska tych zabytków znane są również z zachodnich Czech, głównie z grobów.

Pod względem przynależności kulturowej największa liczba znalezisk związana jest z kulturą knowiską, zajmującą w przybliżeniu obszar środkowych i północno-zachodnich Czech w schyłkowym okresie epoki brązu i początkach epoki żelaza. Znacznie mniejsze natężenie tej kategorii wyrobów brązowych obserwuje się w pozostałych regionach Czech. Są najczęściej związane z kulturą milawecką i łużycką, a także występującą jeszcze w starszym okresie epoki brązu wschodnioczeską grupą kultur mogiłowych.

W dalszej części analizy ilościowej rozpatrywane były, wydzielone przez L. Jiráňa, typologiczne grupy noży. Analiza dotyczy natężenia ilościowego w sensie przestrzennym z uwzględnieniem występowania na osadach (tabela 4), w grobach (tabela 5), skarbach (tabela 6) oraz jako znaleziska luźne (tabela 7). Poszczególne typy i ich odmiany analizowane były w zakresie zróżnicowania ilościowego we wszystkich częściach kraju (tabela 8).

Z prezentowanych w opracowaniu zestawień wynika, iż noże brązowe wykazują cechy regionalizacji, które zapewne mają związek z podziałem kulturowym Czech w okresie trwania epoki brązu. Nie bez znaczenia jest również lokalna wytwórczość metalurgiczna, którą potwierdzają zachowane jedno- i dwudzielne formy odlewnicze do produkcji noży. Przykładem mogą być noże z pełną

rękojeścią, które odlewano w jednodzielnych formach odlewniczych, występujących w zachodnich Czechach. Te same noże w północnym i centralnym regionie kraju wytwarzano natomiast w formach dwudzielnych. Poza charakterystycznymi regionalnymi formami noży, spotyka się również egzemplarze o charakterze „uniwersalnym”, występujące w różnych zakątkach Czech, do których należą noże z ramowatą czy też spłaszczoną rękojeścią, ze szczególnym uwzględnieniem typu Riegsee, oraz importy, na przykład noże z tulejkowatą rękojeścią, które są reprezentowane przez jeden tylko egzemplarz.

W sensie formalnym, noże, podobnie jak i inne kategorie wyrobów brązowych, ulegały przemianom na przestrzeni epoki brązu. Najstarszą grupę stanowią noże z pełną rękojeścią, charakterystyczne dla schyłkowych faz kultur mogiłowych. Z wczesną fazą kultur pól popielnicowych w Czechach związana jest natomiast grupa noży ze spłaszczoną rękojeścią. Pod koniec epoki brązu pojawiają się również noże z językowatą rękojeścią i noże z kolcem do rękojeści, które tworzą najmłodszą chronologicznie grupę w tej kategorii zabytków.

Najobszerniejszą częścią pracy jest katalog źródeł, w którym przedstawione zostały wszystkie noże, ich fragmenty oraz formy do produkcji tych zabytków, zgodnie z podziałem typologicznym. Każdy skatalogowany zabytek posiada swój numer, który odpowiada rycinie, znajdującej się na końcu pracy, w części ilustracyjnej. Przy każdym zamieszczone są również wyczerpujące informacje dotyczące między innymi miejsca znalezienia, obecności innych zabytków, wchodzących w skład całego zespołu, wymiarów przedmiotu, charakteru znaleziska (grób, osada, skarb, znalezisko luźne), datowania, miejsca obecnego zdeponowania oraz przypisy do literatury.

W pierwszej kolejności w katalogu przedstawione zostały wszystkie sklasyfikowane noże brązowe oraz fragmenty noży, następnie formy odlewnicze, a na końcu nieliczne egzemplarze noży żelaznych, które jednak nie były brane pod uwagę w systematyzacji tej grupy przedmiotów metalowych.

W końcowej części omawianej pracy, zgodnie ze schematem PBF, obok szczegółowego wykazu cytowanej literatury, spisu miejsc zdeponowania poszczególnych zabytków oraz wykazu stanowisk,

z których one pochodzą, zamieszczona została, jak już wspomniano, część ilustracyjna, czyli tablice z rycinami zabytków oraz mapy przedstawiające zasięg występowania poszczególnych typów noży. Znaczącym mankamentem map jest niestety zbyt duża ogólnikowość, a mianowicie zamiast wykorzystania numerów katalogowych zabytków, które pokrywają się z numeracją rycin na tablicach i mogłyby być umieszczane bezpośrednio na mapie, ukazując tym samym rzeczywiste położenie konkretnych zabytków, ograniczono się do ogólnej prezentacji zasięgu wybranych typów noży, mimo iż większość typów jest reprezentowana przez więcej niż jeden zabytek.

Głównym założeniem serii PBF, jak wspomniano na początku tego omówienia, jest pełna prezentacja w układzie katalogowym poszczególnych kategorii przedmiotów brązowych z różnych regionów Europy oraz dążenie do ujednoczenia ich klasyfikacji i terminologii. Niejednokrotnie w kolejnych tomach przedstawiane są również zabytki, które nigdy wcześniej nie były publikowane. Mimo oczywistej przydatności tego rodzaju monografii, istnieje jednak wiele zastrzeżeń odnośnie samego schematu tomów, a także podejścia autorów do opracowań, które niestety utrudniają korzystanie z tych publikacji. Przede wszystkim należy podkreślić brak graficznego przedstawienia klasyfikacji bądź typologii. Przy tak dużym zakresie opracowania źródeł wydaje się to być konieczne. Poza tym mało szczegółowe mapy nie ilustrują analizy terytorialnej zabytków. W niektórych tomach wprawdzie zdarza się, że zamieszczone są graficzne przedstawienia analizy chronologicznej, które

obrazują zmienność poszczególnych typów na przestrzeni epoki brązu. Niestety, nie jest to regulą w serii „Prähistorische Bronzefunde”. W omawianej pracy Luboša Jiráňa również nie ma takiego przedstawienia.

Jeżeli chodzi o podejście metodyczne autorów do opracowań, należy podkreślić, iż panuje tu duża rozbieżność, wyrażająca się między innymi w niejednolitej terminologii tych samych kategorii wyrobów brązowych, a także różnorodności kryteriów w systematyzowaniu materiału. Niejednokrotnie te same przedmioty, znane z różnych obszarów Europy, występują pod różnymi nazwami. Wydaje się to być sprzeczne z założeniem serii PBF. Pod tym akurat względem praca „Die Messer in Böhmen” Luboša Jiráňa na tle niektórych publikacji, ukazujących się w tomach PBF, wyróżnia się przede wszystkim tym, że autor wyodrębnił już przez innych badaczy typy noży, charakterystyczne dla innych obszarów Europy, włączył do swojego podziału typologicznego, uwzględniając istniejące w literaturze nazwy i wyróżnił na tym tle typowo czeskie formy.

Aneta Buchner

Adres Autorki:

Mgr Aneta Buchner
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział we Wrocławiu
Zespół Badań Ratowniczych
ul. Więzienna 6
50-118 Wrocław